

การระงับข้อพิพาทในอุดมคติ : ย้อนมองอาเซียน

Dispute Settlement Ideal: Look Back to ASEAN

ธีรยุทธ ปักษา¹

Teerayut Paksa¹

¹ อ., ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000

บทคัดย่อ

อาเซียนจะรวมตัวกันเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียน โดยมีกฎบัตรอาเซียนเป็นเสมือนธรรมนูญในการรวมตัวกันให้เกิดลักษณะเป็นองค์กรที่มีฐานทางกฎหมาย และเมื่อมองถึงประเด็นด้านการระงับข้อพิพาทระหว่างประเทศสมาชิกอาเซียน การระงับข้อพิพาทที่โดดเด่นเป็นอย่างมากคือ การระงับข้อพิพาทตามกฎหมายและพิธีสารที่เกี่ยวข้องกับการระงับข้อพิพาททางเศรษฐกิจซึ่งเป็นการนำเอาวิธีการระงับข้อพิพาททางการทูตและวิธีการระงับข้อพิพาททางกฎหมายมาผสมรวมกันเพื่อมีจุดมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิดเป็นกระบวนการระงับข้อพิพาทในอุดมคติ

คำสำคัญ : อาเซียน กฎบัตรอาเซียน การระงับข้อพิพาท

Abstract

The Association of South East Asian Nations (ASEAN) is combining to be the ASEAN Community. There is the ASEAN Charter serving as a constitutional law, which establishes an international organization. One of the most distinguish dispute resolution between the members of the ASEAN is the economic dispute resolution according to the Charter and related protocol. This dispute resolution comprises of the diplomatic dispute resolution and the legal dispute resolution so as to achieve an ideal dispute resolution.

Keywords : ASEAN, ASEAN Charter, Dispute Resolution

บทนำ

“...เราบรรดาประชาชนของอาเซียน ...ยึดมั่นในหลักการแห่งประชาธิปไตย หลักนิติธรรม ...ผูกพันที่จะเร่งสร้างประชาคมโดยผ่านความร่วมมือและการรวมตัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดตั้งประชาคมอาเซียน... อาศัยการระงับ ข้อพิพาทโดยสันติ..... ในการนี้จึงตกลงที่จะจัดทำกรอบกฎหมายและทางสถาบันของอาเซียนในกฎบัตรนี้...”

ข้อความข้างต้นคือความมุ่งมั่นตั้งใจร่วมกันของแต่ละประเทศสมาชิกอาเซียนที่ปรากฏอยู่ในกฎบัตรอาเซียน (ASEAN Charter)² ที่เสมือนเป็นธรรมนูญที่ยกระดับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมาชิกทั้ง 10 ประเทศ ที่เคยรวมตัวกันอย่างหลวมให้ก่อเกิดเป็นสถานะทางกฎหมายสูงสุดเท่าที่อาเซียนได้ถือกำเนิดเมื่อราวเกือบห้าสิบปีก่อน³ เดิมทีอาเซียน⁴

² กฎบัตรอาเซียนจัดทำขึ้นโดยการลงนามของประเทศสมาชิกทั้ง 10 ประเทศในการประชุมสุดยอดอาเซียนครั้งที่ 13 ณ ประเทศสิงคโปร์

³ สมาคมอาเซียนถือกำเนิดขึ้นเมื่อ 8 สิงหาคม พ.ศ.2510 ณ วังสราญรมย์ (ที่ตั้งกระทรวงการต่างประเทศของประเทศไทยในสมัยนั้น) กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

1. เพื่อที่จะเร่งรัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อความก้าวหน้าทางสังคมและทางวัฒนธรรมของภูมิภาค ด้วยความเพียรพยายามร่วมกันโดยเจตจำนงแห่งความเสมอภาคและความร่วมมือร่วมใจ ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างรากฐานสำหรับสมาคมที่มีความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขแห่งสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2. เพื่อส่งเสริมและรักษาสันติภาพและเสถียรภาพในภูมิภาคโดยความเคารพอย่างแน่วแน่โดยอยู่บนพื้นฐานแห่งความยุติธรรมและหลักแห่งนิติธรรมในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในภูมิภาค และยึดมั่นในหลักการแห่งกฎบัตรสหประชาชาติ

3. เพื่อส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันอย่างจริงจัง และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในเรื่องที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม วิชาการ วิทยาศาสตร์และการบริหาร

4. เพื่อส่งเสริมให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในรูปแบบของการอำนวยความสะดวกในด้านการศึกษา อบรมและงานวิจัยในด้านการศึกษ วิชาชีพ วิชาการและการบริหาร

5. เพื่อร่วมมือให้เกิดประโยชน์ร่วมกันมากขึ้นทั้งในด้านการเกษตรกรรมและด้านอุตสาหกรรม การขยายการค้าระหว่างกัน รวมถึงการศึกษาปัญหาการค้าโลกทัศน์ระหว่างประเทศ การปรับปรุงระบบการขนส่งและคมนาคมระหว่างกัน ตลอดจนการยกระดับมาตรฐานการครองชีพประชาชนของประเทศสมาชิก

6. เพื่อส่งเสริมการศึกษาเกี่ยวกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้เป็นที่กว้างขวาง

7. เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดกับองค์กรระหว่างประเทศและองค์กรส่วนภูมิภาคอื่นที่มีความมุ่งหมายและมีวัตถุประสงค์ที่มีความสอดคล้องกัน รวมถึงเพื่อสำรวจหาช่องทางที่จะให้เกิดความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้นในกลุ่มประเทศสมาชิก

⁴ วัตถุประสงค์และความมุ่งหมายของสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พอสรุปได้ดังนี้

เป็นองค์กรที่มีรากฐานทางการเมือง (Political based Organization) กล่าวคือ การรวมตัวกันเมื่อครั้งแรกก็อาศัยเหตุผลทางการเมือง อาศัยความร่วมมือในระดับรัฐบาลในการเจรจาพูดคุยกันประเด็นต่าง ๆ ที่จะพัฒนาร่วมกัน แต่มาถึงวันนี้ อาเซียนกำลังจะเปลี่ยนรูปแบบรากฐานตรงนี้เสียใหม่เพื่อพัฒนาการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจไปในระดับที่สูงขึ้น คือ กำลังจะเป็นประชาคม (Community) อาเซียนจึงจำเป็นต้องอาศัยความตกลงหรือกฎหมายเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เสียใหม่ อันจะส่งผลให้ประชาคมอาเซียนกลายเป็นองค์กรที่มีรากฐานทางกฎหมาย

ประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) กำลังจะเกิดขึ้นภายในปี 2015 ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของประเทศสมาชิกอาเซียน⁵ เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางตลาดของอาเซียนในเวทีระหว่างประเทศ ซึ่งประชาคมอาเซียนจะประกอบด้วยประชาคมย่อย 3 ประชาคม ได้แก่ ประชาคมการเมืองและความมั่นคงอาเซียน (ASEAN Political-Security Community) ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN Economic Community) และประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน (ASEAN Socio-Cultural Community) ซึ่งจะเกิดการแลกเปลี่ยนหมุนเวียนของสินค้า เงินตรา ซึ่งการค้าระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นล้วนมีความเกี่ยวพันกันในด้านกฎหมายทั้งสิ้น ส่งผลให้ในแต่ละประชาคมอาจเกิดความไม่สอดคล้องหรือเกิดข้อพิพาทระหว่างกันไม่มากนักน้อย จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาว่าการระงับข้อพิพาทของอาเซียนนั้นเป็นอย่างไร มีอะไรบ้างที่น่าสนใจ

กระบวนการระงับข้อพิพาทตามกฎหมายบัตรอาเซียน

ในช่วงแรกอาเซียนยังไม่มีกระบวนการระงับข้อพิพาทที่เด่นชัดมากนัก กล่าวคือ ในปฏิญญากรุงเทพมหานคร (Bangkok Declaration) ไม่ได้กล่าวถึงบทบัญญัติใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการระงับข้อพิพาทมากนัก เป็นเพียงแค่ความตกลงกันอย่างกว้าง ๆ ว่าจะต้องรักษาสันติภาพภายในภูมิภาค และดำเนินการระงับข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยสันติวิธี ในที่สุด ปี 2007 ประเทศสมาชิกอาเซียนได้จัดทำกฎบัตรอาเซียนและพิธีสารฯ ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการระงับข้อพิพาท ซึ่งกฎบัตรอาเซียนที่เปรียบเสมือนธรรมนูญสูงสุดในอาเซียนโดยการปรับเปลี่ยนจากการเป็นองค์กรที่มีรากฐานทางการเมืองเป็นสำคัญมาสู่องค์กรที่มีฐานทางกฎหมายอันส่งผลให้อาเซียนเกิดประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมาย

⁵ ประชาคมอาเซียนมีพื้นที่ราว 4,435,570 ตารางกิโลเมตร และมีประชากรทั้งหมดราว 590 ล้านคน

มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ เพื่อให้อาเซียนมีการรวมกลุ่มโดยมีพื้นฐานทางด้านกฎหมายและมีพันธะสัญญาที่มีความชัดเจน [1] โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อที่จะขับเคลื่อนการรวมตัวกันเป็นประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ภายในปี 2015 ตามที่ผู้นำอาเซียนได้ตกลงกันไว้ กฎบัตรอาเซียนมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2551⁶ ที่ผ่านมา ซึ่งกฎบัตรอาเซียนจะส่งผลให้อาเซียน เป็นองค์กรที่ดำเนินการใด ๆ ด้วยกฎ กติกาที่วางเอาไว้ เคารพในกฎระเบียบและยึดมั่นในหลักนิติธรรม หลักธรรมาภิบาล (Good Governance) การสร้างกลไกเชิงรุกดึงดูดให้ประเทศสมาชิกอาเซียนปฏิบัติตามพันธกรณีตามข้อตกลงต่าง ๆ ในกรอบของอาเซียนด้วยการยึดมั่นในกฎการค้าพหุภาคีและระบอบของอาเซียนเพื่อจัดการกีดกันทั้งปวงที่ส่งผลต่อการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจของอาเซียน⁷ การจัดให้มีกลไกการระงับข้อพิพาทในด้านต่าง ๆ ทั้ง 3 เสาหลักของประชาคมอาเซียน การทำให้อาเซียนเป็นองค์กรที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People-Center Organization) โดยมุ่งให้ประชาชนอาเซียนมีความสำนึกถึงความเป็นเจ้าของประชาคมอาเซียน มุ่งให้กิจกรรมของอาเซียนก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนอย่างแท้จริง ทั้งนี้ กฎบัตรอาเซียนยังรับรองสถานะทางนิติบุคคล (Legal Status) แก่อาเซียนเพื่อให้อาเซียนมีสถานะทางกฎหมายเป็นที่ยอมรับของประเทศสมาชิกและสามารถทำนิติกรรมต่าง ๆ ในนามของประเทศสมาชิกที่ได้รับมอบหมายได้ เช่น ให้เลขาธิการอาเซียนมีอำนาจลงนามในความตกลงต่าง ๆ แทนประเทศสมาชิกอาเซียนรวมถึงการมีผู้แทนของอาเซียนเข้าร่วมในการประชุมระดับนานาชาติ เป็นต้น

กฎบัตรอาเซียน (ASEAN Charter) ประกอบด้วยบทบัญญัติต่าง ๆ ทั้งสิ้น 13 หมวด 55 ข้อ โดยบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการระงับข้อพิพาทตามกฎบัตรอาเซียน ได้ระบุไว้ใน หมวด 8 ว่าด้วยการระงับข้อพิพาท ดังนี้

หมวด 8 ว่าด้วยการระงับข้อพิพาท⁸

ข้อ 24 กลไกการระงับข้อพิพาทตามตราสารเฉพาะ

⁶ กฎบัตรอาเซียนมีผลบังคับใช้หลังจากที่ประเทศสมาชิกทั้ง 10 ประเทศได้ให้สัตยาบันกฎบัตรอาเซียน และการประชุมสุดยอดอาเซียนครั้งต่อมาที่ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพการประชุมสุดยอดอาเซียนครั้งที่ 14 ระหว่างวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2552 ที่จังหวัดเพชรบุรี ก็ถือได้ว่าเป็นการประชุมระดับผู้นำอาเซียนครั้งแรกภายหลังที่กฎบัตรอาเซียนมีการบังคับใช้

⁷ ASEAN Charter, Article 2(n)

⁸ ASEAN Charter, Chapter 8

ข้อ 24.1 ให้ระงับข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับตราสารเฉพาะของอาเซียนโดยกลไกและขั้นตอนการดำเนินการที่กำหนดไว้ในตราสารนั้น ๆ

ข้อ 24.2 ให้ระงับข้อพิพาทที่ไม่เกี่ยวข้องกับการตีความหรือการใช้ตราสารอาเซียนใด ๆ โดยสันติตามสนธิสัญญาทางไมตรีและความร่วมมือแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตามกฎว่าด้วยขั้นตอนการดำเนินงานของสนธิสัญญาดังกล่าว

ข้อ 24.3 ในกรณีที่มีได้กำหนดไว้เป็นอย่างอื่นเป็นการเฉพาะ ให้ระงับข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับการตีความหรือการใช้ความตกลงทางเศรษฐกิจของอาเซียนตามพิธีสารว่าด้วยกลไกการระงับข้อพิพาทของอาเซียน

ข้อ 25 ในกรณีที่มีได้กำหนดเอาไว้เป็นอย่างอื่นเป็นการเฉพาะ ให้มีการจัดตั้งกลไกการระงับข้อพิพาทที่เหมาะสมรวมถึงการอนุญาตตุลาการสำหรับข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับการตีความหรือการใช้กฎบัตรและตราสารอาเซียนอื่น ๆ

ข้อ 28 หากมิได้ระบุไว้เป็นอย่างอื่น ประเทศสมาชิกยังคงมีสิทธิที่จะใช้วิธีการระงับข้อพิพาทอย่างสันติที่ระบุไว้ในข้อ 33 (1) ของกฎบัตรสหประชาชาติหรือตราสารกฎหมายระหว่างประเทศอื่น ๆ ที่ประเทศสมาชิกคู่พิพาทเป็นภาคี เมื่อพิจารณาจากกฎบัตรอาเซียนหมวด 8 ว่าด้วยการระงับข้อพิพาทแล้ว จะเห็นได้ว่าอาเซียนมีกระบวนการระงับข้อพิพาทต่าง ๆ มากมายตามแต่ละประชาคม อาทิเช่น สนธิสัญญาทางไมตรีและความร่วมมือแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (TAC)⁹ พิธีสารว่าด้วยกลไกการระงับข้อพิพาททางเศรษฐกิจอาเซียน (EDSM2004)¹⁰ พิธีสารฯ ของกฎบัตรอาเซียนว่าด้วยกลไกการระงับข้อพิพาท (DSMP)¹¹ ซึ่งโดยส่วนมากพิธีสารฯ ต่าง ๆ ข้างต้นนั้นจะเป็นการระงับข้อพิพาทในด้านเศรษฐกิจและ

⁹ สนธิสัญญามิตรภาพและความร่วมมือแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถือเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกของอาเซียนที่ได้จัดตั้งกลไกการระงับข้อพิพาทขึ้นมา โดยมีใจความสำคัญ อาทิเช่น การห้ามคุกคามหรือใช้กำลังต่อการระงับข้อพิพาทอย่างสันติโดยผ่านการเจรจาการประนีประนอม เป็นต้น

¹⁰ พิธีสารฯ ว่าด้วยกลไกการระงับข้อพิพาททางเศรษฐกิจอาเซียน (EDSM2004) ได้รับการถูกออกแบบขึ้นมาเพื่อใช้ระงับข้อพิพาทระหว่างประเทศสมาชิกเกี่ยวกับการตีความ การใช้กฎบัตรอาเซียนและตราสารอื่น ๆ ภายใต้ความตกลงต่าง ๆ ที่ครอบคลุมด้านเศรษฐกิจที่จะมีขึ้นในอนาคตด้วย

¹¹ พิธีสารฯ ของกฎบัตรอาเซียนว่าด้วยกลไกการระงับข้อพิพาท (DSMP) ประกอบด้วยเอกสารแนบท้าย 6 ฉบับ ได้แก่ กฎว่าด้วยการใช้คนกลางที่น่าเชื่อถือ กฎว่าด้วยการไกล่เกลี่ย กฎว่าด้วยการประนีประนอม กฎว่าด้วยการอนุญาโตตุลาการ กฎว่าด้วยการเสนอข้อพิพาทที่ยังมิได้ระงับไปยังที่ประชุมสุดยอดอาเซียน และกฎว่าด้วยการเสนอเรื่องการไม่ปฏิบัติตามให้ที่ประชุมสุดยอดอาเซียนตัดสิน

การลงทุน ซึ่งกระบวนการระงับข้อพิพาทในด้านอื่น ๆ ไม่ค่อยมีความก้าวหน้าหรือหยิบยกเอามาปรับปรุงแก้ไขมากที่ควร บทความนี้จะศึกษาเฉพาะกระบวนการระงับข้อพิพาทในด้านเศรษฐกิจ ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

กระบวนการระงับข้อพิพาททางเศรษฐกิจของอาเซียน

อาเซียนได้มีการจัดตั้งคณะทำงานว่าด้วยกลไกการระงับข้อพิพาทของอาเซียน (Task Force on ASEAN Dispute Settlement Mechanism) ซึ่งประกอบไปด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายของแต่ละประเทศสมาชิกเพื่อพัฒนากลไกการระงับข้อพิพาทที่มีอยู่เดิม¹² ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ในที่สุดคณะทำงานดังกล่าวได้จัดทำร่างกฎหมายสำเร็จ ลงในวันที่ 10 กันยายน พ.ศ.2547 เพื่อเสนอต่อที่ประชุมเจ้าหน้าที่อาวุโสด้านเศรษฐกิจของอาเซียน (SEOM) ให้ความเห็นชอบ และต่อมาในการประชุมสุดยอดอาเซียน ครั้งที่ 10¹³ ที่ประชุมรัฐมนตรีเศรษฐกิจอาเซียน (AEM) ได้ร่วมลงนามพิธีสารว่าด้วยกลไกการระงับข้อพิพาทของอาเซียน 2004 (ASEAN Protocol on Enhanced Dispute Settlement Mechanism 2004)¹⁴ ณ กรุงเวียงจันทน์ ประเทศลาว ซึ่งประเด็นนี้จะพิจารณาถึงความสอดคล้องระหว่างกระบวนการระงับข้อพิพาททางด้านเศรษฐกิจกับการระงับข้อพิพาทในอุดมคติ

การระงับข้อพิพาทในอุดมคติ

การระงับข้อพิพาทในอุดมคติ [2] หมายถึง กระบวนการระงับข้อพิพาทที่ประกอบไปด้วยคุณสมบัติดังต่อไปนี้เพื่อให้ข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นสามารถยุติลงได้ กล่าวคือ

¹² พัฒนากลไกการระงับข้อพิพาทที่มีอยู่เดิม คือ พิธีสารฯ 1996 โดยคณะทำงานได้ให้เหตุผลในการปรับปรุงแก้ไขพิธีสารฯ 1996 ดังนี้

1. เพื่อเสริมสร้างความมั่นใจว่าคำตัดสินจะถูกผูกพันคู่พิพาทให้ต้องปฏิบัติตาม ทั้งนี้ คำตัดสินดังกล่าวจะต้องอยู่บนพื้นฐานทางกฎหมาย

2. เพื่อปรับปรุงกระบวนการระงับข้อพิพาทของอาเซียนให้เป็นไปตามกลไกการระงับข้อพิพาทขององค์การการค้าโลก คือ ความเข้าใจด้วยกฎเกณฑ์และกระบวนการที่ใช้กับการระงับข้อพิพาทภายใต้ข้อตกลงจัดตั้งองค์การการค้าโลก 1994 โดยทั้งนี้ กลไกระงับข้อพิพาทที่ได้รับการแก้ไขปรับปรุงจะมีผลใช้บังคับทันทีที่ได้ลงนาม

¹³ วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ.2547

¹⁴ ต่อไปนี้ ผู้เขียนจะเรียกว่า “พิธีสารฯ 2004” แทน

1. ต้องมีการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณี (Preservation of Relationship)
2. ต้องมีความรวดเร็ว (Speedy)
3. ต้องประหยัด (Cheap)
4. ต้องมีกลไกการบังคับที่มีประสิทธิภาพ (Effective Enforcement Mechanism)
5. ต้องมีการรักษาความลับ (Measure against Public)
6. ต้องมีความเป็นธรรม (Fair)

เมื่อนำเอาพิธีสารฯ 2004 มาเปรียบเทียบกับภาระบังคับข้อพิพาทในอุดมคติแล้ว พบว่า กระบวนการระงับข้อพิพาทของอาเซียนโดยพิธีสารฯ 2004 มีความสอดคล้องกันดังนี้

1. มีการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณี

พิธีสารฯ 2004 ได้กำหนดกระบวนการเจรจาปรึกษาหารือระหว่างประเทศสมาชิกที่พิพาทว่า หากเกิดกรณีที่ประเทศสมาชิกใดเห็นว่าสิทธิประโยชน์ของตนไม่มาโดยทางตรงหรือทางอ้อมได้รับความเสียหายไม่ว่าทั้งหมดหรือแต่บางส่วนจากการที่ประเทศสมาชิกอื่นใช้มาตรการขัดต่อความตกลงทางเศรษฐกิจ หรือเกิดสถานการณ์ใด ๆ ที่ทำให้ไม่สามารถดำเนินการเพื่อให้บรรลุความตกลงที่ได้ทำกันไว้ ประเทศสมาชิกที่ได้รับ ความเสียหายสามารถที่จะขอเจรจาปรึกษาหารือกับประเทศสมาชิกอื่น ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการระงับข้อพิพาท¹⁵ ทั้งนี้ คำร้องขอเจรจาปรึกษาหารือจะต้องทำเป็นหนังสือแจ้งต่อที่ประชุมเจ้าหน้าที่เศรษฐกิจอาวุโส (SEOM) พร้อมทั้งระบุนาตรการที่เกี่ยวข้องกับข้อพิพาทและข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้อง¹⁶

ทั้งนี้ ประเทศสมาชิกที่ได้รับคำร้องขอเจรจาปรึกษาหารือจะต้องตอบรับคำร้องขอดังกล่าวภายในระยะเวลา 10 วัน และต้องจัดให้มีการเจรจาปรึกษาหารือภายในระยะเวลา 30 วันนับตั้งแต่วันที่ได้รับคำร้องขอ¹⁷

เมื่อพิจารณาประเด็นเกี่ยวกับพิธีสารฯ ข้างต้นแล้ว พิธีสารฯ มีเจตนารมณ์มุ่งที่จะรักษาความสัมพันธ์ระหว่างคู่พิพาท โดยกำหนดให้การเจรจาปรึกษาหารือเป็นขั้นตอนแรกในการระงับข้อพิพาทระหว่างกัน

¹⁵ EDSM 2004 , Article 3.2

¹⁶ EDSM 2004 , Article 3.3

¹⁷ EDSM 2004 , Article 3.4

ทั้งนี้ หากจะกล่าวย้อนไปถึงเมื่อครั้งก่อตั้งอาเซียนในปี 1967 จวบจนถึงปัจจุบัน อาเซียนได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความสำเร็จในหลาย ๆ ด้านและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เข้ามา สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนของอาเซียนคือ อาเซียนจะดำเนินการระงับข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยการเจรจาปรึกษาหารือกันหรือหาทางหลีกเลี่ยงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมากกว่าที่จะเข้าไปมุ่งแก้ปัญหาอย่างแท้จริง โดยอาเซียนอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า หากไม่เข้าไปยุ่งกับปัญหาและหาทางที่จะลืมหยาบปัญหา ข้อพิพาทต่าง ๆ ก็จะหายไปหรือคลี่คลายไปในที่สุด อันส่งผลให้เกิดการมีทัศนคติแบบพึ่งพาหรือยึดมั่นในวิถีอาเซียน (ASEAN Way) [3]

วิถีอาเซียน (ASEAN Way) ถือเป็นแนวทางในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมาชิก ซึ่งอาเซียนจะให้ความสำคัญกับกลไกหรือการดำเนินงานที่ไม่เป็นทางการ (informal) [4] ในการแก้ปัญหาข้อพิพาทหรือความขัดแย้งต่าง ๆ ทั้งนี้ วิถีอาเซียนดังกล่าวนี้เป็นผลสะท้อนมาจากความไม่เชื่อใจหรือลังเลใจระหว่างประเทศสมาชิกที่จะยึดมั่นในหลักการทางกฎหมายในการหันหน้าเข้าหากันหรือระงับข้อพิพาทซึ่งกันและกัน ซึ่งการระงับข้อพิพาทระหว่างประเทศสมาชิกของอาเซียนตามแบบวิถีอาเซียนนั้นพัฒนาการมาจากคำว่า มุสยาวารา (Musyawarah) หมายถึง การระงับข้อพิพาทในเรื่องใด ๆ จะต้องกระทำโดยผ่านการเจรจาปรึกษาระหว่างกัน และคำว่า มุฟาคุต (Mufakut) หมายถึง การตัดสินใจในเรื่องใด ๆ นั้นจะต้องมีความเห็นของประเทศสมาชิกที่เป็นเอกฉันท์หรือฉันทามติ แต่ก็สามารถที่จะอะลุ่มอล่วยกันได้บ้าง กล่าวคือ ประเทศสมาชิกอาเซียนทั้งหมดไม่จำเป็นต้องเห็นพ้องต้องตรงกันในทุกประการ แต่ต้องไม่ทำลายผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ นาย ลี กวน ยิว อดีตนายกรัฐมนตรีประเทศสิงคโปร์ยังเคยกล่าวสนับสนุนหลักการดังกล่าวด้วยว่า “We have made progress in ASEAN manner, not through rules and regulations, but through musyawarah and consensus” [5]

ทั้งนี้ อาจสามารถที่จะสรุปแนวทางในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมาชิกภายใต้แนวทางวิถีอาเซียนได้ดังนี้

1. มีบรรทัดฐานในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมาชิกที่ไม่เป็นทางการ
2. เน้นการเจรจาปรึกษาหารือกันภายในประเทศสมาชิกเท่านั้น
3. ยึดถือการเจรจาปรึกษาหารือและใช้หลักฉันทามติในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ภายในภูมิภาค
4. เน้นการหลีกเลี่ยงปัญหามากกว่าที่จะแก้ไขปัญหา

5. ยึดมั่นอย่างเคร่งครัดในการเคารพอำนาจอธิปไตยของแต่ละประเทศสมาชิก โดยจะไม่เข้าไปแทรกแซงกิจการภายในของกันและกัน¹⁸

นอกจากนั้น พิธีสารฯ 2004 ยังกำหนดขั้นตอนต่อไปอีกว่า ประเทศสมาชิกที่พิพาทสามารถเลือกใช้กระบวนการประสานท่าทีโดยคนกลางที่น่าเชื่อถือ (Good Offices) การประนีประนอม (Conciliation) และการไกล่เกลี่ย (Mediation) โดยคู่พิพาทสามารถเริ่มกระบวนการดังกล่าวนี้ในระยะเวลาใดก็ได้¹⁹ ทั้งนี้ เลขาธิการอาเซียนอาจเสนอตัวเป็นคนกลางหรือบุคคลที่สามโดยตำแหน่งในการช่วยเหลือคู่พิพาทในกระบวนการดังกล่าวข้างต้นได้²⁰ นอกจากนี้ อาเซียนยังช่วยเหลือสนับสนุนให้ความสะดวกแก่คู่พิพาทด้วยการจัดตั้งหน่วยงานด้านกฎหมายของอาเซียน (ASEAN Legal Unit)

ทั้งนี้ การประสานท่าทีโดยคนกลางที่น่าเชื่อถือ (Good Offices) หมายถึง การจัดการเจรจาโดยมีบุคคลที่สามหรือคนกลางเป็นผู้เชิญชวนคู่พิพาทเข้ามาร่วมเจรจาเพื่อยุติข้อพิพาท ทั้งนี้ บุคคลที่สามหรือคนกลางนั้นจะคอยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้แก่คู่พิพาทเท่านั้น การประนีประนอม (Conciliation) หมายถึง การระงับข้อพิพาทที่ต่อจากตัวบุคคลที่สามหรือคณะบุคคลซึ่งเรียกว่า ผู้ประนอมข้อพิพาทมาช่วยเหลือในกระบวนการระงับข้อพิพาท ซึ่งผู้ประนอมข้อพิพาทสามารถค้นหาข้อเท็จจริง แยกแยะประเด็นปัญหา ทำรายงานสรุป รวมถึงการเสนอแนะแนวทางในการยุติข้อพิพาทดังกล่าว หากคู่พิพาทตกลงยินยอมกันด้วยดีก็อาจเกิดเป็นสัญญาประนีประนอมยอมความ

การไกล่เกลี่ย (Mediation) หมายถึง การระงับข้อพิพาทที่มีกระบวนการทำนองเดียวกันกับการประนีประนอม โดยมีผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเข้ามาช่วยเหลือโดยให้คู่พิพาทเจรจาปรึกษาหารือกันก่อนและทำหน้าที่ในการช่วยไกล่เกลี่ยและหาแนวทางข้อเสนอแนะให้แก่คู่พิพาท ทั้งนี้ ข้อเสนอแนะดังกล่าวไม่มีผลผูกพันใด ๆ ต่อคู่พิพาท คู่พิพาทจะนำเอาไปปฏิบัติตามหรือไม่ก็ได้

¹⁸ อย่างไรก็ตาม ดร.สุรินทร์ พิศสุวรรณ อดีตเลขาธิการอาเซียน ได้เคยเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับหลักการ “ความเกี่ยวพันแบบยืดหยุ่น (Flexible Engagement)” ซึ่งมีสาระสำคัญคือ เพื่อส่งเสริมให้ประเทศสมาชิกอาเซียนสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเชิงสร้างสรรค์อย่างเป็นกันเอง ไม่ว่าจะเป็นในด้านการเมือง-ความมั่นคง ด้านเศรษฐกิจ รวมถึงด้านอื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเริ่มมีแนวความคิดในการแทรกแซงกิจการภายในอย่างสร้างสรรค์เกิดขึ้นแล้วอย่างเป็นรูปธรรมแม้ว่าหลักการดังกล่าวจะไม่ได้รับการยอมรับจากประเทศสมาชิกอาเซียนบางประเทศก็ตาม

¹⁹ EDSM 2004 , Article 4.1

²⁰ EDSM 2004 , Article 4.3

2. มีความรวดเร็ว

ระยะเวลาของกระบวนการระงับข้อพิพาทตามพิธีสารฯ 2004 รวมทุกขั้นตอนแล้วจะต้องไม่เกิน 445 วัน ซึ่งถือว่าค่อนข้างเร็ว ส่งผลดีต่อประเทศคู่พิพาท

3. มีความประหยัด

แม้พิธีสารฯ 2004 ไม่ได้มีการกำหนดเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายใด ๆ เอาไว้ในแต่ละขั้นตอน นอกเหนือจากค่าชดเชยความเสียหาย (Compensation) ต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากรายงานคำตัดสินของคณะกรรมการวินิจฉัยข้อพิพาท (Panel) หรือองค์กรอุทธรณ์ (Appellate Body) ที่จะต้องรับผิดชอบจ่ายเงินกองทุนกลไกการระงับข้อพิพาท (ASEAN DSM Fund)²¹ แต่ประเทศสมาชิกที่พิพาทอาจต้องมียค่าใช้จ่ายในการว่าจ้างที่ปรึกษาคิดรวมถึงค่าใช้จ่ายอื่นใดที่อาจเกิดขึ้นในการพิจารณาคดีตามพิธีสารฯ 2004 ก็ได้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากยังไม่มีประเทศสมาชิกอาเซียนได้นำข้อพิพาททางเศรษฐกิจภายใต้ความตกลงฯ เข้าสู่กระบวนการระงับข้อพิพาทตามพิธีสารฯ 2004 จึงยังไม่สามารถพิจารณาถึงความประหยัดของกระบวนการดังกล่าวได้

4. มีกลไกการบังคับที่มีประสิทธิภาพ

พิธีสารฯ 2004 กำหนดว่า ประเทศสมาชิกฝ่ายที่แพ้คดีจะต้องปฏิบัติตามคำตัดสินหรือคำแนะนำของคณะกรรมการวินิจฉัยข้อพิพาทหรือองค์กรอุทธรณ์ภายในระยะเวลา 60 วันนับตั้งแต่วันที่ที่ประชุมเจ้าหน้าที่เศรษฐกิจอาวุโส (SEOM) รับรองรายงาน²² อย่างไรก็ตาม ภายในระยะเวลา 14 วันนับตั้งแต่วันที่ที่ประชุมเจ้าหน้าที่เศรษฐกิจอาวุโส (SEOM) ได้รับรองรายงาน ประเทศสมาชิกฝ่ายที่แพ้คดีอาจขอขยายระยะเวลาในการปฏิบัติตามคำตัดสินได้หากจำเป็น ทั้งนี้ ประเทศสมาชิกฝ่ายที่ชนะคดีจะต้องไม่ปฏิเสธคำขอขยายระยะเวลาโดยไม่มีเหตุผล²³

ประเทศสมาชิกฝ่ายที่แพ้คดีจะต้องทำรายงานเสนอต่อที่ประชุมเจ้าหน้าที่เศรษฐกิจ

²¹ EDSM 2004, Article 14.3

²² EDSM 2004, Article 15.1

²³ EDSM 2004, Article 15.2,15.3

อาวุโส (SEOM) เพื่อรายงานความคืบหน้าในการปฏิบัติตามคำตัดสิน²⁴ ทั้งนี้ ประเทศสมาชิกที่พิพาทอาจขอให้ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบการปฏิบัติตาม (Compliance Panel) เพื่อตรวจสอบว่าประเทศสมาชิกฝ่ายที่แพ้คดีได้ปฏิบัติตามคำตัดสินหรือไม่ ซึ่งหากเป็นไปได้ คณะกรรมการตรวจสอบการปฏิบัติตาม (Compliance Panel) อาจมาจากคณะกรรมการวินิจฉัยข้อพิพาทในคดีเดิมก็ได้ และจัดทำรายงานให้เสร็จภายใน 60 วัน”²⁵ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากกฎบัตรอาเซียน²⁶ พบว่า มีการกำหนดให้เลขานุการอาเซียนโดยความช่วยเหลือของสำนักงานเลขานุการอาเซียนหรือองค์กรอาเซียนอื่น ๆ ที่ได้รับการแต่งตั้งจะต้องสอดส่องดูแลการปฏิบัติตามผลการวินิจฉัย ข้อเสนอแนะหรือข้อตัดสินใจซึ่งเป็นผลมาจากการระงับข้อพิพาทของอาเซียนและส่งรายงานไปยังที่ประชุมสุดยอดอาเซียน ซึ่งประเด็นนี้ถือเป็นแรงกดดันอีกอย่างหนึ่งที่นับว่ามีประสิทธิภาพในการช่วยสอดส่องดูแลการปฏิบัติตามคำตัดสินดังกล่าว

5. มีการรักษาความลับ

พิธีสารฯ 2004 กำหนดว่า การดำเนินกระบวนการพิจารณาของคณะกรรมการวินิจฉัยข้อพิพาท (Panel) จะต้องเป็นความลับและจัดให้มีการร่างรายงานลับหลังคู่พิพาท²⁷ ซึ่งการรักษาความลับตลอดกระบวนการพิจารณาคดีของคณะกรรมการวินิจฉัยข้อพิพาทนั้น จะสามารถช่วยให้เกิดความเชื่อใจของคู่พิพาทในการที่จะให้ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นอย่างเปิดเผยอันส่งผลให้คณะกรรมการวินิจฉัยข้อพิพาทดำเนินกระบวนการพิจารณาคดีได้อย่างรวดเร็วและจัดทำรายงานออกมาได้อย่างถูกต้องและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

6. มีความเป็นธรรม

พิธีสารฯ 2004 มีการพิจารณาคดีโดยผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและมีความหลากหลาย แม้มีรายงานคำตัดสินออกมาแล้วประเทศคู่พิพาทไม่พอใจ ก็สามารถอุทธรณ์ได้ต่อองค์กร

²⁴ EDSM 2004, Article 15.4

²⁵ EDSM 2004, Article 15.5

²⁶ ASEAN Charter , Article 27

²⁷ EDSM 2004, Article 8.5

อุทธรณ์ ซึ่งพิธีสารฯ 2004 ได้กำหนดเรื่องการอุทธรณ์ไว้ว่า องค์การอุทธรณ์ (Appellate Body) จะได้รับการแต่งตั้งโดยที่ประชุมรัฐมนตรีด้านเศรษฐกิจอาเซียน (AEM) ทั้งนี้ องค์การอุทธรณ์จะประกอบไปด้วยสมาชิกจำนวน 7 คน โดยมีวาระดำรงตำแหน่ง 4 ปี²⁸ สมาชิกองค์การอุทธรณ์จะประกอบไปด้วยบุคคลที่ได้รับการยอมรับว่ามีความเชี่ยวชาญด้านกฎหมาย การค้าระหว่างประเทศ หรือด้านเศรษฐกิจที่อยู่ภายใต้พิธีสารฯ 2004 โดยไม่คำนึงถึงสัญชาติ และไม่มี ความเกี่ยวข้องกับรัฐบาลในเรื่องใด ๆ²⁹ ซึ่งพิธีสารฯ 2004 กำหนดให้ที่ประชุมรัฐมนตรีด้านเศรษฐกิจอาเซียน (AEM) มีอำนาจหน้าที่ในการจัดตั้งองค์การอุทธรณ์ขึ้นมาเป็น องค์การเฉพาะ

ทั้งนี้ องค์การอุทธรณ์จะมีองค์คณะในการพิจารณาคดี 3 คน โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันทำหน้าที่ในการพิจารณาคดี และสมาชิกองค์การอุทธรณ์จะต้องไม่เข้าร่วมในการพิจารณา คดีที่ตนมีส่วนได้เสียไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม³⁰ โดยองค์การอุทธรณ์มีอำนาจหน้าที่ พิจารณาคดีและตีความเฉพาะประเด็นข้อกฎหมายซึ่งได้ยกขึ้นว่ากันมาแล้วในรายงานของ คณะกรรมการวินิจฉัยข้อพิพาท โดยองค์การอุทธรณ์สามารถยืนตาม (Uphold) แก้ไข (Modify) หรือกลับ (Reverse) คำตัดสินของคณะกรรมการวินิจฉัยข้อพิพาทก็ได้³¹ และองค์กร อุทธรณ์จะต้องพิจารณาคดีและทำรายงานคำตัดสินให้เสร็จสิ้นภายในระยะเวลา 60 วันนับ ตั้งแต่วันที่ประเทศสมาชิกที่พิพาทแจ้งว่าจะอุทธรณ์คำตัดสินของคณะกรรมการวินิจฉัยข้อ พิพาท (Panel)

อย่างไรก็ดี สำหรับในเรื่องของประมวลจริยธรรมของบุคคลผู้ที่มาทำหน้าที่คณะ กรรมการวินิจฉัยข้อพิพาทรวมถึงองค์การอุทธรณ์ เห็นควรว่าควรมีการบัญญัติเอาไว้เพิ่มเติม ในส่วนนี้ด้วย เนื่องจากว่ามีหลายประเทศในแถบภูมิภาคอาเซียนที่ได้รับการจัดอันดับโดย องค์การเพื่อความโปร่งใสนานาชาติ (Transparency International) ว่ามีปัญหาในเรื่องของ การทุจริตคอร์รัปชัน (Corruption) การรับสินบนโดยอาศัยอำนาจหน้าที่รวมถึงอิทธิพลที่มี อยู่ของแต่ละบุคคล [6] ซึ่งอาจส่งผลเสียต่อความเชื่อมั่นในความโปร่งใสของกระบวนการ ระงับข้อพิพาทได้

³⁰ EDSM 2004, Article 12.2

³¹ EDSM 2004, Article 12.6

³² EDSM 2004, Article 12.13

³³ EDSM 2004, Article 14.2

ที่ประชุมเจ้าหน้าที่เศรษฐกิจอาเซียน (SEOM) จะต้องรับรองรายงานขององค์กรอุทธรณ์ภายในระยะเวลา 30 วันนับจากวันที่ส่งรายงานดังกล่าวให้ประเทศสมาชิกพิจารณา เว้นแต่ที่ประชุมเจ้าหน้าที่เศรษฐกิจอาเซียน (SEOM) จะมีมติห้ามไม่รับรองรายงานดังกล่าว ซึ่งการลงมติรับรองหรือไม่รับรองรายงานจะต้องกระทำให้เสร็จสิ้นภายในระยะเวลา 30 วันนับตั้งแต่วันที่ส่งรายงานให้แก่ประเทศสมาชิกพิจารณา³² และท้ายที่สุด คำตัดสินขององค์กรอุทธรณ์จะต้องไม่เป็นการเพิ่มหรือลดสิทธิพันธกรณีภายใต้ความตกลงดังกล่าว³³

unสรุป

อาเซียนมีกระบวนการระงับข้อพิพาทต่าง ๆ มากมายหลายด้านและในด้านเศรษฐกิจนั้น พิธีสารว่าด้วยกลไกการระงับข้อพิพาททางเศรษฐกิจ (EDSM2004) นับว่าเป็นกระบวนการระงับข้อพิพาทที่มีความสอดคล้องและเป็นไปตามแบบอย่างการระงับข้อพิพาทในอุดมคติตามที่กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตาม ประเทศสมาชิกอาเซียนยังไม่มีข้อพิพาทใด ๆ ทางเศรษฐกิจการค้าระหว่างรัฐที่นำเอาพิธีสารฯ 2004 มาใช้กับข้อพิพาทตามความตกลงฯ ที่เกิดขึ้น กล่าวคือ หากเกิดข้อพิพาทใด ๆ ด้านเศรษฐกิจการค้าเกิดขึ้น อาเซียนยังคงใช้ความเข้าใจด้วยกฎเกณฑ์และกระบวนการที่ใช้กับการระงับข้อพิพาทภายใต้ข้อตกลงจัดตั้งองค์การการค้าโลก (DSU1994) รวมถึงการใช้แนวทางวิถีสยามในการยุติ ข้อพิพาท อาทิเช่น การเจรจาระหว่างกัน การทำข้อตกลงเสริมขึ้นมาใหม่เพื่อรวมข้อม เป็นต้น³⁴ และเมื่อพิจารณาถึงข้อพิพาทด้านอื่น ๆ เช่น กรณีความขัดแย้งเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ปราสาทพระวิหาร ระหว่างไทยและกัมพูชาที่ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ (ICJ) ได้อ่านคำพิพากษาไปแล้วเมื่อ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2556 ซึ่งได้สรุปคำพิพากษาออกเป็น 8 ประเด็นสำคัญ ๆ นั้น โดยทั่วไปศาลยุติธรรมระหว่างประเทศก็ได้ให้ทั้งสองประเทศยึดหลัก “แสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง” เพื่อที่จะได้ก้าวไปสู่การบรรลุผลประโยชน์ร่วมกันภายในภูมิภาค [7]

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนมีได้ต้องการให้เกิดข้อพิพาทระหว่างประเทศสมาชิกอาเซียนเกิดขึ้นแต่อย่างใด แต่เราต้องมองว่า อาเซียนจะอย่างไร หากเกิดข้อพิพาทมากมายหลายคดี แต่เรากลับไม่ใช้กระบวนการระงับข้อพิพาทของเราเพื่อยุติหรือระงับข้อพิพาทดังกล่าวที่มีขึ้น

³⁴ อาทิเช่น กรณีรถยนต์โปรตอน (Proton) ระหว่างประเทศไทยและประเทศมาเลเซีย กรณีข้าวและน้ำตาล (Sugar and Rice) ระหว่างประเทศอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ในประเด็นการลดอัตราภาษีสำหรับเขตการค้าเสรีอาเซียน เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- [1] Locknie Hsu. (2008). The ASEAN Charter and A Legal Identity for ASEAN, the ASEAN Community Unblocking the Roadblock.
Singapore : Institute of Southeast Asian Studies. 73.
- [2] วิชัย อริยะนันท์ทกะ. (2540). “การระงับข้อพิพาทที่เกิดจากสัญญาการค้าระหว่างประเทศ (ตอนที่ 1)”, **วารสารตุลพาหะ.** 44(3), 104-106.
- [3] สุรพงษ์ ชัยนาม. (2552). “อนาคตขององค์การอาเซียนภายใต้กฎบัตรอาเซียน”, **การทูต-การเมืองไม่ใช่เรื่องส่วนตัว.** กรุงเทพฯ : ศยาม. 144.
- [4] Kei Koga. (2012). **The Normative Power of ASEAN Way.** Retrieved Febuary 1, 2012, from <http://web.stanford.edu/group/sjeaa/journal101/w2010-SEA1.pdf>.
- [5] วิฑิต มั่นตราภรณ์. (2528). “ความสัมพันธ์ทางด้านกฎหมายของประเทศอาเซียน”, **ตุลพาห.** 3(2), 10.
- [6] Voice T.V. (2554). **อาเซียนเดินทางปราบคอร์รัปชันร่วมกัน.** กรุงเทพฯ : วอยซ์ทีวี. สืบค้นเมื่อ 23 มีนาคม 2557, จาก <http://news.voicetv.co.th/thailand/26039.html>.
- [7] ศูนย์ศึกษายุทธศาสตร์. (2558). **แสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง หลังคำพิพากษาของศาลโลก.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ. สืบค้นเมื่อ 23 มีนาคม 2558, จาก <http://www.sc.mahidol.ac.th/ic/SSC/ASEAN%20Weekly%20Focus18-24Sep13.pdf>.